

BEYLERBEYİ BELGELERİNDE DİPLOMATİK DEĞİŞİM: MEKTUPTAN BUYURULDUYA GEÇİŞ

Dr. Öğr. Üyesi Ekrem TAK

*İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü*

ekrem.tak@medeniyet.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-1386-6519>

ÖZ

Buyuruldu Osmanlı bürokrasisinde sadrazam, vezir, defterdar, kazasker, beylerbeyi gibi üst düzey görevlilerin padişah adına kendilerinden alt kademe çalışan görevlilere gönderdikleri emirleri ihtiva eden belgeler için kullanılan bir terimdir. Bu çalışmada beylerbeyilerin yazmış oldukları buyuruldu üzerinde durulacaktır. Beylerbeyilere buyuruldu yazma yetkisi Fatih Kanunnamesi ile verilmesine karşın diplomatik özellikler açısından buyuruldu diyebileceğimiz belgeler ancak XVII. yüzyılda görülmeye başlamaktadır. Bu çalışmada beylerbeyilerin yazmış oldukları emirlerin XV. ve XVI. yüzyıllarda mektup olarak isimlendirilmesi gerektiği, diplomatik özellikleri açısından klasik buyuruldu formunu ancak XVII. yüzyıldan itibaren almaya başladığı somut örneklerle gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Buyuruldu, Beylerbeyi Buyuruldusu, Diplomatik

DIPLOMATIC CHANGE IN BEYLERBEYİ DOCUMENTS: TRANSITION FROM THE LETTER TO BUYURULDU

ABSTRACT

Buyuruldu, an administrative order, is a term used in the Ottoman Bureaucracy for the documents containing written orders issued by high-ranking officials such as grand vizier, vizier, minister of finance (defterdar), Chief judge (kazasker), commander in chief (beglerbegi) and addressed to the lesser officials working on behalf of Sultan. The aim of this study is to focus on the administrative orders (buyuruldu) issued by beglerbegi, one of high officers who were authorized to issue the order. Based on relevant administrative documents, It will be argued that the orders issued by beglerbegi between XV and XVI must be named as "letters" as they were only formed as buyuruldu in terms of diplomatic features since XVII century.

Keywords: Administrative Order (Buyuruldu), Beglerbegi Letter, Diplomatie

GİRİŞ

Buyurmak fiilinden türetilmiş olan “buyuruldu” terimi Osmanlı bürokrasisinde sadrazam, vezir, defterdar, kazasker, beylerbeyi gibi üst düzey görevlilerin padişah adına ya da kendi yetkileri dahilinde kendilerinden alt kademede çalışan diğer görevlilere gönderdikleri emri ihtiva eden ya da bir işin nasıl yapılacağını bildiren belgeleri tanımlamak için kullanılmıştır (Uzunçarşılı, 1995, s.289). Osmanlılarda buyuruldu yazma geleneğinin ne zaman başladığı tam olarak tespit edilememiş olsa da ilk örneklerine XVI. yüzyılın ortalarında rastladığımız bu belge türü İmparatorluğun sonuna kadar kullanılmıştır (Uzunçarşılı, 1995, s.289).

Buyuruldular yazılış sebeplerine/şekillerine ve yazıldıkları yere göre iki türlüdür. Yazılış sebeplerine göre gönderilen buyuruldular *beyaz üzerine buyuruldu* ve *telhis, takrir* veya *arz üzerine yazılan buyuruldu* şeklinde iki türlüdür. Beyaz üzerine yazılan buyuruldular, herhangi bir müracaat ve talep olmaksızın alt kademede görevlilere doğrudan gönderilen emirleri ihtiva eden belgelerdir. Telhis, takrir veya arz üzerine yazılan buyuruldular ise daha önce bir işlem görmüş konu üzerine gerekenin yapılması için yazılmış emirlerdir. Yazıldıkları yerlere göre buyuruldular ise merkezden yazılanlar ve taşradan yazılanlar olmak üzere iki türlüdür. (Kütükoğlu, 1994, s.178).

Bu çalışmada taşrada en büyük idari birim olan eyaletlerin askerî ve idarî amiri olan beylerbeyilerin buyurulduları üzerinde durulacaktır. Beylerbeyiler XV. yüzyıldan itibaren Fatih kanunnamesi ile birlikte taşrada padişah adına yetkileri dahilindeki konularda emir verme yetkisini haiz idiler. Görev bölgelerinde güvenliği sağlamak, halkı korumak, askerî düzeni sağlamak, bu konularda gerekli görevlileri tayin etmek, eyalet divanı kurarak davalara bakmak, kaza idarecilerine amirlik etmek, timar tevcihi yapmak ve her türlü konudaki ihtilafları gidermek beylerbeyilerin en temel görevleri arasında idi (İpşirli, 1992, s.69-74).

Merkezi bir yönetimle idare edilen Osmanlı devletinde padişah adına bu görevleri merkezde sadrazam taşrada ise beylerbeyi yürütmekte idi. Sadrazamın yetkileri dahilinde resen ya da bir muamele üzerine verdikleri emirlere/yazdıkları belgelere Osmanlı diplomatiğinde buyuruldu denildiği yukarıda zikredilmişti. Taşrada aynı yetki ve sorumlulukla beylerbeyilerin yazdıkları belgelere/verdikleri emirlere de buyuruldu denilmektedir. Ancak bu belgelerin bildiğimiz diplomatik özelliklere göre buyuruldu formunu alması ancak XVII. yüzyılda gerçekleşmiştir. Beylerbeyi buyuruldusu diyebileceğimiz belge türü ortaya çıkana kadar beylerbeyilerin XV. ve XVI. yüzyıllarda yazdıkları emir ihtiva eden belgeler mektup, biti, huruf, kağıt, vesika, varak gibi muhtelif şekillerde adlandırılmakta idi (Gökbilgin, 1992, s.99). Nitekim Mübahat Kütükoğlu da bu konuyu “beylerbeyi emirlerinin diplomatik bakımından buyuruldu adını alması merkezdekenden hayli sonra olmuştur” şeklinde ifade etmiştir (Kütükoğlu, 1994, s.206).

Beylerbeyi mektubu olarak adlandırdığımız belge türüne XV. yüzyılın başlarından itibaren rastlanmaktadır. Günümüze ulaşmış en eski tarihli belge Balaban Paşa'nın 1439 tarihli mektubudur. Osmanlı diplomatik tarihi çalışan ve erken döneme ait bazı belgeleri neşreden tarihçilerin bir kısmı belgenin türüne bakmaksızın ve belgenin diplomatik özelliklerini dikkate almaksızın beylerbeyi mektuplarını buyuruldu olarak isimlendirmişler ve XVII. yüzyıla ait bir diplomatik tabir olan buyurulduyu eski belgelere de teşmil ederek kullanmışlardır. Mesela Balaban Paşa'nın evâyl-i Zilhicce 842 [15-24 Mayıs 1439] tarihli mektubunu yayınlayan M. Zeki Oral pençeli beylerbeyi mektubunu/emrini buyuruldu olarak nitelendirmiş ve bu unvanla neşretmiştir (Oral, 1954, s.81; Belge için, Ek-1). 15. yüzyıl beylerbeyi mektup ve emirlerinin bu şekilde adlandırılması diplomatik bakımdan doğru değildir. Bu belgelerin dili, diplomatik özellikleri tamamen ferman formu özellikleri taşımaktadır. Elimizdeki bu belge beylerbeyilerin daha XV. yüzyılın başlarında kendi adlarına belge düzenleme salahiyetine sahip olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

“Oldur kim şimdiki halde iftihârü'l-meşâyih kutbü'z-zaman Seydi Hasan tâbe serâhû bu dâr-ı fenâdan dâr-ı bekâya rihlet kılmış dârende-i mektûb sülâletü'l-meşâyih kıdvetü'z-zühhâd ve'l-müttakîn Halef oğlu Abdülhânnan dâme tevfikihî kuzât ve a'yân ve meşâyih ve fukarâ ve hülefâ ve müridân bi-cem'ihim ittifakla atasının seccâdesine geçürüp cem'îsi maslahat görmüşler eyle olsa Sultânü'l-İslâm ve'l-Müslimîn hallede sultânühû ve livâ-yı mâzînin ahkâmın dahi mezkûr Abdülhânnan

getirüp arz itdi. Semî'an ve tâ'aten diyüp biz dahi maslahat görüp yine atasının evkâfını ve zâviyesini mukadder [mukarrer?] ve müfevvez kıldık tâ ba'de'l-yevm berkarar-ı sâbık babasının zâviyesinde şeyh ve mütevellî olup câdde-i sebîlde oturup gelene gidene küşâde-rûyla hizmet ede. Hiç âferîde bi-vechin mine'l-vücûh onun evkâfına atası yediği kesb [gibi?] mâni' olmayalar tağayyür ve tebdîl etmeyeler bâ min cemî'i'l-vücûh fâriğu'l-bâl ve müreffehü'l-hâl olup pâdişâh-ı İslâm hazretlerinin devâm-ı devletinin du'âsına leylek ve nehâren sırren ve alâniyeten mülâzemet kılup meşgûl ola ulemâ ve fukarâ ve meşâyih vesâyir cemâ'at-ı evkâf müşârun ileyhi şeyh ve kâimmakâm bilüp i'zâzına ve ihtirâmına meşgûl olalar doğrulukla evkâflarının bî-müzâyaka ve bî-münâza'a atası tasarruf ettiği kesb [gibi?] vireler gadr itmeyeler mektûbı mütâla'a kılanlar i'timâd kılup tahkîk bileler ve hurrîre fî evâyili min şehri'l-mu'azzam Zilhicce li-sene isnâ ve erba'in ve semâne hicriyye. [1-10 Zilhicce 842/ 15-24 Mayıs 1439]" (Oral, 1954, s.81)

XV. yüzyıla ait diğer bir örnek de Şahin Paşa'nın 857/1453 tarihli mektub/bitisidir. Bu belge Aya Pavlo manastırının Longoz'da bulunan kışla yerlerinin Padişah hükmü ile tasarruf edilmekte olduğunu ve Şahin Paşa'nın bunları "müsellem dutup" ellerine hüccet verdiğini ifade etmektedir. Belgede geçen "ilerü gelen beylerden bitileri varmış" şeklindeki ifade beylerbeyilerin XV. yüzyılda doğrudan tasarruf hakları bahşeden mektup/bitî verdiğini gösteren ikinci bir örnektir. "Bu bitiyi okuyanların durumu böyle kabul edip müdahale etmemeleri"ni emreden cümle ferman/hüküm formuyla aynıdır.

"Mazmûn-ı mektûb oldur kim

Aya Pavlo manastırının Longoz'da kışla yerleri var imiş Kıryarih ve Sarti adlı yerlerdür hem ellerinde Pâdişâhü'l-İslâm ve'l-Müslimîn azze nasruhû hazretlerinin hükm-i hümâyûnları vardır hem bizden ilerü gelen beylerden bitileri varmış getirip arz itdiler biz dahi müsellem dutup ellerine bu hüccet virdüm ki her yıl ne virügeldilerse giru âdet üzere vireler ve hem hiç âferîde kâinen men kâne mâni' ve mu'âriz olmaya bu bâbda bitî mütâla'a kılanlar tahkîk bilüp i'timâd kılalar tahrîren fî evâhir-i min şehri Şevvâli'l-mu'azzam sene seb'in ve hamsîn ve semâne. [21-30 Şevval 857 / 25 Ekim-2 Kasım 1453] İmza: el-Hâc Şahin b. Abdullah" (Skopje, 1986, s.67; Belge için, Ek-2).

Osmanlı arşivinde tasnif edilen 928/1521 tarihli bir belge de diplomatik açıdan yine beyberbeyi buyuruldusu olarak tanımlanmıştır. Bu belgede Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa, Foça kadısı ve Samapor dizdarına müştereken gönderdiği emirde Belgrad seferinde yararlılık gösteren Akçaoğlu Ali'ye müsait bir hisareri gediğinin verilmesini emretmiştir. Belge diplomatik açıdan yine ferman gibi tanzim edilmiştir (BOA. TSMA. E.592).

BEYLERBEYİ MEKTUPLARININ DİPLOMATİK ÖZELLİKLERİ

XV ve XVI. yüzyılda taşrada beylerbeyiler tarafından yazılan ve emir ihtiva eden mektupların diplomatik özellikleri XVII. yüzyıl beylerbeyi mektup ve buyuruldularından farklı özellikler ihtiva etmektedir. Bu dönemde yazılan belgelerin diplomatik özellikleri klasik ferman/hüküm formundadır. Genelde "fahru'l-emâcid", "mefharü'n-nüvvâb ve zeyyinü'l-ashâb", "kıdvetü'l-emâcid", "mevâlî'l-mükerremûn" şeklinde yazıldığı makama uygun bir elkab ile başlayan beylerbeyi mektuplarında, "şimdiki halde ma'lûm ola ki", "oldur ki" vb. ifadelerle ile nakil/iblağ bölümüne geçilmektedir. Bu bölümde meselenin teferruatı kaydedildikten sonra "şöyle bileler/şöyle bilesin", "emre/mektuba i'timâd kılalar/kılasım", "kânûn-ı münife göre hareket idesin" vb. ifadelerle emir, tekid ve tehdid bölümleri kaydedilmektedir (Gökbilgin, 1992, s.99; Kütükoğlu, 1994, s.200-201). Bu dönem beylerbeyi mektuplarının en önemli diplomatik özelliği muhtevasında buyuruldu kelimesinin geçmemesidir.

918/1512 tarihinde Anadolu Beylerbeyi olan Mehmed Paşa'nın Karesi sancağı alaybeyine, subaşlarına, çeribaşlarına, çavuş ve yayabaşlarına birlikte hitaben yazdığı bir belge yine diplomatik özellikleri bakımından hüküm formunda kaleme alınmış bir beylerbeyi mektubudur. "fahru'l-emâcid" elkabı ile başlayan mektup hitap edilen kişilerin görevleri "zîde kadruhum" duasıyla birlikte yazıldıktan sonra "şimdiki halde ma'lûm ola ki" ifadesi ile nakil/iblağ kısmına geçilmiştir. Mektuba göre Mehmed Paşa Anadolu beylerbeyliğinin padişah tarafından kendisine verildiğini emri altındaki idarecilerin ellerindeki silah ve kuvvetlerle Bursa'ya gelmelerini emretmektedir. Belgenin emir bölümünden sonra aynı fermanlarda olduğu gibi "emre itaat etmeyenler"e verilecek ceza kaydedilmiştir. Beylerbeyi mektubu/emri olmasına rağmen belge "şöyle bileler mektubu muhakkak bilüp i'timâd kılalar" şeklinde bitirilmektedir. Burada geçen mektup ifadesinden de bu dönem belgelerinin mektup olarak isimlendirilmesi gerektiği ifade edilebilir. Belge mektubun yazıldığı yeri gösteren "Be-yurd-ı Bursa" kaydı ile bitirilmektedir. Ayrıca belgenin sağ tarafına doğru Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın kuyruklu pençesi imza mahiyetinde kaydedilmiştir (BOA. TSMA.E.0745.32.1.1; Belge için, Ek-3).

992/1584 tarihli Bağdad Beylerbeyi Süleyman Paşa'nın Duceyl naibine, Kalender subaşıya ve Emir-i alem İbrahim Çelebi'ye müştereken yazdığı mektubu da aynı formdadır. Süleyman Paşa'nın mektubuna Duceyl naibi için "Mefharü'n-nüvvâb ve zeyyinü'l-ashâb" elkabı ile, Emir-i alem İbrahim Çelebi ve Kalender Subaşı için "Kıdvetü'l-emâcid" elkabı ile başlanmıştır. "Ba'de's-selâm ma'lûm ola ki" ifadesi ile mektubun nakil iblağ kısmına geçilmiştir. Mektupta Duceyl'e bağlı Beled halkının zimmetinde kalan paranın alınarak hazineye teslim edilmesi ve "şer'-i şerife ve kânûn-ı münîfe" göre hareket edilmesi emir buyurulmaktadır. Mektup sonunda tarih verilerek bitirilmiştir. Süleyman Paşa'nın mektubunda da Beylerbeylerine mahsus kuyruklu pençe belgenin sağ tarafına çizilmiştir/yazılmıştır (BOA. TSMA.E.0877).

BEYLERBEYİ MEKTUPLARINDAN BUYURULDUYA GEÇİŞ

Osmanlı Devleti merkez idaresinde Divân-ı Hümâyûn'da görülen işlerin XVII. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş Bâb-ı Âlî'ye devredilmesinden sonra devlet bürokrasisinin işleyişinde ve kurumlar arası belge düzenleme formlarında da değişiklikler olmuştur. Daha önce Divan'da verilen bir karar üzerine sadrazam tarafından buyuruldusu yazılarak gönderilen belgeler Bâb-ı Âlî'de Sadaret kethüdalığındaki tezkireceler tarafından önce müsvedde halinde yazılmaya başlanmıştır. Bâb-ı Âlî'ye gelen bir arz ya da arzuhal üzerine buyuruldu yazılacaksa arz ya da arzuhalin ilgili olduğu kalemde önce telhisi çıkartılmaya daha sonra sadaret kethüdası tarafından buyuruldu müsveddesi yazılmaya başlamıştır. Daha sonra sadrazam bu telhisi inceleyerek verdiği son kararı *mûcib buyuruldusu* olarak kaleme almıştır (Kütükoğlu, 1994, s.203).

Merkezdeki bu değişim eyaletlerde de yaşanmış ve XVII. yüzyılda beylerbeyi mektupları ortadan kalkarak yerini beylerbeyi buyurulduları almaya başlamıştır. Bu sürecin tedricen gerçekleşmiş olduğu XVII. yüzyılda her iki belge türüne de rastlanmasından anlaşılmaktadır.

1039/1629 tarihinde Anadolu Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın Aydın mukataaları ile ilgili yazdığı mektup ise yukarıda zikredilen XV ve XVI. yüzyıl mektuplarının diplomatik özelliklerinden farklı kaleme alınmıştır. Bu mektubta elkab ve hitap kısmı bulunmamaktadır. Mektubun muhtevastaki mukataa konusu eyalet divanında görüşüldüğü için mektuba "Meâyib-i medâr şerâyi'-i şî'âr ve'd-dîn efendileri hazretlerinin mecâlis-i şerîf ve vâcibü't-tevkîrleri savbına" ifadesiyle başlanmaktadır. Mektupta Mehmet Çavuş isimli kimsenin iltizam ettiği Patmos (Batnos) mukataasına ve Aydın perakende sahipleri mukataası ile diğer mukataalara müdahale edilmemesi emir buyurulmaktadır. Daha önceki mektuplarda belgenin sağ tarafında bulunan kuyruklu pençe ise bu mektupta sol alt tarafa kaydedilmiştir (BOA. TSMA.E.0748).

1041/1631 tarihli bir belge ise beylerbeyi mektubundan buyuruldu formuna geçiş özelliklerini taşıyan önemli bir örnek olarak değerlendirilebilecek mahiyettedir. Fakat bu belge buyuruldu ifadesini taşımamakta ve belgenin sonunda klasik emir formu kullanılmaktadır. Bu belgeye göre 17.

yüzyılın ortalarında bile hala beylerbeyilerin pençeli mektup yazdıkları görülmektedir. Belgede pençe ve mühür aynı anda kullanılmış olup, mühür belgenin arkasında yer almaktadır. Aynı zamanda belge, ferman formunun tamamen terk edilerek yeni elkab ve diplomatik özelliklere göre yazılmış olması bakımından da önem arz etmektedir. Belge, sipahi Abdurrahman vasıtasıyla orduda iki sipahinin mevâcibi için irad ve masraf kaydı yapıp gönderilen altı bin on sekiz akçe için sebeb-i tahrir hükmü ve temessük alınması hakkında Aydın muhassılı Mustafa Paşa'nın mührü ile Biti nazırına yazılmıştır.

“Kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Biti nâzırı zîde kadruhû
Ba'de's-selâm i'lâm olunan budur ki bu def'a ordu-yı hümâyûn hazînesinden ebnâ-i sipâhiyândan Abdurrahman Seydi yediyle iki nefer sipâhinin bin kırk bir masar ve receci mevâcibleri için altı bin on sekiz akçe irâd ve masraf kayd olunup sebeb-i tahrîr hükmü ile bu cânibden salyâne olunmağın mektub terkîm olunup irsâl olundu lede'l-vusûl gerekdir ki meblağ-ı merkûm altı bin on sekiz akçe bi't-tamâm mezkûra teslîm idüp sebeb-i tahrîr hükmünü alup ve kendülerden mahtûm temessük eyleye işbu mektubu hıfz eylesin ki hîn-i muhâsebede deynle mahsûb ola ve's-selâm. Pençe” (BOA. TSMA.E, No: 951/75).

1041/1631 tarihli bu belgeden sonra doğrudan beylerbeyi buyuruldusu olarak nitelendirebileceğimiz en eski belge tespit edebildiğimiz kadarıyla 1066/1655 tarihli Ömer Paşa'nın buyuruldusudur. Ömer Paşa'nın şehir subaşısına hitaben yazdığı buyuruldu hukukî bir dava ile ilgilidir. Muharrem 1066/Kasım 1655 senesinde kadı huzurunda görülen mahkemede hırsızlık yaptığını itiraf eden kimse ile ilgili Ömer Paşa şehir subaşısına hitaben yazdığı buyurulduda verilen idam cezasının infaz edilmesini emir buyurmaktadır. Ankara şeriye siciline sureti kaydedilen buyuruldu “(Ankara subaşısı olan) Mahmud Ağa zîde kadruhû” elkabı ile başlamaktadır. Yine “inhâ olunur ki” hitabıyla nakil/iblağ bölümünde hırsızın suçunu itiraf etmesi üzerine kendisini “salb eylesin deyu buyuruldu” ifadesi ile belge bitirilmektedir. Buyuruldunun sonunda Ömer Paşa'nın mührünün yer aldığı “Bâ-mühr-i Ömer Paşa” ifadesiyle belirtilmiştir.

“... (Şehir Subaşısı olan) Mahmud Ağa -zîde kadruhu- (ya) inhâ olunur ki meclis-i şer'de hırsızlığını ikrâr eden Seyrek Yassı Ahmed nâm hırsızın elinde olan hüccet-i şer'iyede ikrârı üzere kendüsün salb eylesin deyu buyuruldu. Bâ-mühr-i Ömer Paşa. Fî 14 M [Muharrem] sene (10)66.” (Taş, 2006, s.97).

Bazı paşa emirleri XVII. yüzyılın sonlarına doğru önceki mektup formundan uzaklaşarak klasik buyuruldu formunun ilk örneklerini teşkil edecek şekilde buyuruldunun diplomatik özelliklerini tamamen taşıyacak üslupta kaleme alınmıştır. İstanköy Kalesi serdengeçtilerine belirli miktar buğdayın verildiğine ve bunların kazedildiğine dair Muhafız Ali Paşa'nın 1096/1684 tarihli buyuruldusu üzerindeki mührü ve sonundaki “deyu buyuruldu” ifadesi ile birebir bu özellikleri yansıtmaktadır.

“Kıdvetü'l-kuzât ve'l-müstahfizîn kal'a dizdârı zîde hıfzuhû
İnhâ olunan budur ki hâliyâ cezîre-i mezbûrede ta'yîn olunan sipâh ve silahdârân serdengeçtilerinin zâd ve zâhireleri olmayüb ziyâde kesret [usret?] çekmekle hâliyâ zabt ve tasarrufunda olan buğdaydan sipâh serdengeçtilerine yüz kile ve silahdârân serdengeçtilerine dahi yüz kile mecmû' iki yüz kile olmak üzere ağalarına teslîm eylemek bâbında buyuruldu tahrîr olunup isdâr olunmuşdur vusûlünde gerekdir ki zikr olunan iki yüz kile buğdayı teslîm edip mücib-i buyurulduyla âmil olasız deyu buyuruldu. Fî 27 Z [Zilhicce] 1096” (BOA. İE. ADL.2.136.2.1; Belge için, Ek-4)

Beylerbeyiler tarafından yazılan belgelerde diplomatik açıdan farklı özellikler taşıyanlar da mevcuttur. 1075/1664 tarihinde Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa'ya ait bir mektup hüccet formatında düzenlenmiştir. Antep sancağında gedik tımarı mukataası ile ilgili hukuki bir konuda kaydedilmiş olan bu mektup “Sebeb-i tahrîr-i kitâb-ı kalem ve mücib-i tastîr-i hitâb-ı rakam oldur ki” şeklinde hüccetlerde bulunan bir sebeb-i tahrir kaydı ile başlamaktadır. Gedik tımarına mutasarrıf olan

Kethüda Mustafa'nın tasarrufuna haksız yere müdahale eden Ali'nin bundan men olunması ve başka bir kimsenin de Mustafaya müdahale etmemesi emrolunarak mektup "şöyle bilesiz" tekidi ile bitirilmiştir. Sonunda tarih bulunmayan mektubun sağ üst köşesinde tuğra formunda beylerbeyi pençesi de kaydedilmiştir (BOA. AE.SMMD.IV.; 89/10614).

XVII. yüzyılın sonlarında yukarıda görüldüğü gibi bazı paşa emirleri buyuruldu formülüne uygun olarak yazılırken bazı emirlerin ise hala ferman örneğinde yazımının sürdürüldüğü de görülmektedir. Nitekim İzvornik Sancağı'nda Şöbin nahiyesinde bulunan tımarın Murtaza isimli kişiye tevcih edilmesine dair Bosna valisi Hüseyin Paşa'nın 1101/1689 tarihli buyuruldu ferman formülünün kullanılmaya devam edildiğini gösteren bir örnek olarak zikredilebilir.

"Sebeb-i tahrîr-i kalem ve mücib-i tastîr-i hitâb-ı rakam oldur ki İzvornik sancağında Şöbin nâhiyesinde Reşaha nâm karye ve gayrıdan bin altı yüz akçe gedik ile İzvornik kal'ası müstahfizlarından olan İbrahim fevt olup yeri hâlî ve gedik tımarı mahlûl olmağla yerine işbu dârende-i hurûf Murtaza mahall ve müstahik olup gedik tımar-ı mezbûr kendüye verilmek ricâsına kal'a-i mezbûre dizdârî Ali zîde hıfzuhû arz itmeğın gedik tımar-ı mezbûr müteveffâ-i mezkûr İbrahim tahvilinden kal'asında sâkin olup müstahfizlik hizmetinde olmak şartıyla sene ihdâ ve mie ve elf Cemâziye'l-evvelî'nin on üçüncü gününde merkûm Murtaza'ya tevcih olunup Sultânü'l-guzât ve'l-mücâhidîn hullide hilâfete hû ilâ yevmi'd-dîn hazretlerinin fermân-ı şerîfleriyle verdiği zıkr olunur ...? gerekdir ki ba'de'l-yevm taht-ı yedinde olup tasarruf kılup şol ki vezâif-i hıdemât-ı kal'a-i mezbûre müstahfizliğidir bermüceb-i defter-i hâkânî bî-kusûr mer'î ve mü'ddî kıla olbâbda hiç âhad mâni' ve dâfi' olmaya şöyle bileler." (BOA. AE.SSÛL.II.22.2259.1; Belge için, Ek-5).

XVIII. yüzyılda beylerbeylerinin kendi adlarına düzenledikleri belgelerle tımar tevcih ettikleri, sancakbeylerinin mütesellim atadıkları, mutasarrıfların ayan tayin ettikleri, arpa emirlerinin iltizam verdikleri buyuruldu türü belgelerin varlığını biliyoruz. 1736 senesinde Sivas Valisi Yakup Paşa'nın Çorum, Bozok, Amasya ve Sivas kadıları ile bu bölgelerin mütesellim, voyvoda ve zabitanına müştereken gönderdiği bir buyuruldu "Bâ-buyuruldu-i Yakup Paşa Vâli-i Sivas" başlığını taşımaktadır. "şeri'at-şî'âr" hitabıyla başlayan buyurulduda 1149/1736 senesinin bazı vergilerinin toplanma zamanı geldiği ve yetkisiz kimselerin toplamaması için İstanbul'dan Bölükbaşı Hacı Ali Ağa'nın görevlendirildiği bildirilmiştir. Yazılan buyuruldu ulaştığında gerekenin yapılması "müceb-i buyuruldu ile amel idüp hilâfından mücânebet eyylesiz deyu." şeklinde emredilmiştir (Çakmak, 1996, s.109-110).

1196/1782 senesinde Anadolu beylerbeyi olan Abdi Paşa'nın Kütahya kadısına göndermiş olduğu buyuruldunun sureti şeriye siciline "Hâlâ Anadolu Vâlisi vezîr-i mükerrerem devletlü Abdi Pâşâ hazretlerinin Kütahya Kazâsı'ndan matlûb buyurdukları mu'tâd-ı kadîm üzere zahire buyuruldu-i emr-i uslûblarıdır hurrîre fi 10 Safer sene 196" başlığı ile kaydedilmiştir. Buyuruldu Kütahya kadısına, zabitan ve ayanına "Medine-i Kütahya'da mesned-ârâ-yı şer'iat-ı garrâ faziletlü efendi zîde fazluhu mefâhirü'l-emâsil ve'l-akrân zâbitân ve âyân ve iş erleri zîde kadrühüm" elkabı ile başlamaktadır. "İnhâ olunur ki" ibaresi ile metin kısmına geçilen buyurulduda eskiden beri Vezir-i azamlara verilegelen arpa, saman ve odun zahirelerinin toplanma vaktinin geldiği belirtilmiştir. Zahirenin kadılık marifetiyle toplanıp, taksim edildikten sonra bir deftere kaydedilmesi ve görevlilere defterin bir imzalı sureti ile birlikte teslim edilmesi emredilmiştir. Buna göre buyuruldu "ber-müceb-i temessük hareket ve muğâyiri vaz' ve hâlât vuku'ndan tevakkî ve mübâ'adet eyylesiz deyu buyuruldu" şeklinde bitirilmiştir (Aydın, 2015, s.373-374).

Sivas eyalet divânından yazıldığı belgede vurgulanan 1226/1850 tarihli bir buyuruldu eyalet divanı tabiri kullanılması ve belgeyi beylerbeyine değil de eyalet divanına izafe etmesi bakımından ilginç ve önemli bir örnektir. Belgede ayrıca kaza sicillerinin yanısıra mecalis ceridelerinden de bahsedilmesi kazalarda bu türden kayıt defterlerinin tutulduğunu göstermektedir.¹

BEYLERBEYİ BUYURULDULARININ DİPLOMATİK ÖZELLİKLERİ

XVII-XVIII. yüzyıllarda diplomatik özellikleri bakımından standartlaşmış bir buyuruldu elkab, nakil/iblağ, emir, te'kid ve tarih olmak üzere beş kısımdan oluşmaktadır. Ancak beylerbeyi buyuruldularının diplomatik özellikleri merkezden yazılan buyuruldulardan farklı özellikler gösterebilmektedir.

Beylerbeyi buyuruldularında elkab belgenin gönderildiği kişinin konum ve derecesine göre değişen ve belirli kalıpları olan bir hitap cümlesidir. Genellikle kadılarına hitaben “fezâyil-i medâr şerâyi‘-i şî‘âr” (BOA. TSMA.E.0748), “şeri‘at-şî‘âr” (Alkan, 2019, s.498), “mesned-ârâ-yı şer‘iat-ı garrâ” (Aydın, 2015, s.373-374), “mefharü’n-nüvvâb ve zeyyinü’l-ashâb” (BOA. TSMA.E.0877), ayanlara zabıtlere hitaben “mefâhirü’l-emâsil ve’l-akrân” (Aydın, 2015, s.373-374), muhtelif görevlilere hitaben ise “Kıdvetü’l-kuzât ve’l-müstahfizîn” (BOA. İE. ADL.2.136.2.1), “fahrü’l-emâcid ve’l-ekârim” (BOA. TSMA.E.0745.32.1.1), “kıdvetü’l-emâsil ve’l-akrân” (BOA. TSMA No: 951/75) gibi elkabların sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Elkab kaydedildikten sonra buyuruldunun yazılmasını gerektiren konunun aktarıldığı nakil/iblağ bölümüne geçilir. Nakil/iblağ bölümüne geçilirken beylerbeyi buyuruldularında “şimdiki halde ma‘lûm ola ki”, “oldur ki”, “inhâ ve i‘lâ olunan oldur ki”, “ba‘de’t-tahiyye inhâ olunur ki”, “ba‘de’s-selâm inha olunur ki” ya da sadece “inha olunur ki” ifadesiyle nakil/iblağ kısmına geçiş yapılmaktadır.

¹ “Fahrü’l-emâcid ve’l-ekârim hademe-i devlet-i aliyyeden Tokad kazâsı müdürü rif’atlı efendi zîde mecduhû ve şerâyi‘-şîâr Tokad ve Turhal ve Kazâbad ve Artukâbad ve kazâ-i Erba‘a ve Karaguş ve Nıksar kazâları nüvvâbı mürüvvetlü efendiler zîde ilmuhum ve kıdvetü’l-emâsil ve’l-akrân müdirân ve mecâlis âzâları hamiyetlü ağalar zîde mekâdirühüm ve sâ‘ir iş erleri ve kurâ muhtarları bi-ecmi‘ihim inhâ olunur ki. Mîlel-i sâireden bulunanların ihâfe ve ikrâh ile Dâ‘ire-i Aliyye-i İslâmîyete getirülmesi şer‘an câ‘iz olmadığı halde taşra mahallerde bunun hilâfi hareket zuhûra gelmekte olarak müste‘minândan birine telkîn-i dîn-i mübîn olunacağı vakti elçisinin ve taşra mahallerde ise konsolosunun tercümânı hazır olması uhûd u şurût-ı mer‘iyye icâbından olmasıyla devlet-i aliyye teb‘âsından bir Hıristiyan dahi memleket meclisine celb olunarak orada icrâ etdirilmesi ve Müslüman olıcak şahıs genç ise bilâ-cebr İslâmî kabul ettiğinde anası ve babasının veyâhud gelmiş olan müte‘allikâtnın şüpheleri olmamak için bulundurulmak üzere ba‘d-ezîn o makûle mevâddın istimâ‘ına taşralarda memleket meclisleri ve Dersa‘âdet’de Meclis-i Vâlâyı Ahkâm-ı Adliye merkez ve mahal ta‘yîn ü tahsîs olunması ve şeref-i İslâm ile müşerref olmak için huzûr-ı meclise gelen eşhâsın istintâkiyle bir güne cebr ve ikrâhe mebnî olmayarak mücerred kendü hüsn-i ihtiyâr ve rızâsıyla olduğu tebeyyün eylediği halde telkîn-i iman kılınması husûsuna meşâhir-i ulemâ-yı izâmdan mürekkeb meclis-i muvakkat ile meclis-i meşveret kararı üzere irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî şeref-sudûr buyurulduğu beyân-ı âlisiyle iktizâsının tamam-ı icrâsına bi’l-i‘tinâ ve bu bâbda hilâf-ı rızâ-yı âli hareket vukû‘a getirülmemesine dikkat olunması husûsuna b[â]-emir-nâme-i sâmi-i cenâb-ı sadâret-penâhî savb-ı hâlisânemize emr ü ferman buyurulmuş ve sûret-i irâde-i seniyye nefs-i Sivas’da ulemâ ve hanedân-ı belde ile sâ‘ir icâb idenlere tefhîm ve beyân ve emir-nâme-i sâmi-i mezkûrun birer kıt‘a mümzâ sûret-i celîlelerinin isâliyle Sivas eyâletinin hâvî olduğu bi’l-cümle kazâlar meclislerine neşr ü i‘lân kılındığı misüllü beherinizin kazânıza birer kıt‘a mümzâ sûret-i mergûbeleri dahi merbûten tisyâr kılınmış olduğu siz ki muhâtabûn-ı mûma-ileyhimsüz ma‘lûmunuz olduğda işbu buyuruldu-yı hâlisânemizle sûret-i sâmiye-i mergûbenin kazâlarınız sicillât-ı mehâkime ve mecâlis ceridelerine sebt-i kaydıyla keyfiyet-i irâde-i seniyyenin tamâmı ve edâm-i icrâsına bi’l-i‘tinâ hiç bir vakitte hilâf-ı hâl ve hareket vukû‘a getirülmemesi vesâ‘ir lâzimenin istikmâline kemâliyle i‘tina ve himmet eylemeniz bâbında dîvân-ı eyâleti Sivas’dan işbu buyuruldu tahrîr ve irsâl olunmuşdur. Bi-mennihi Te‘âlâ vusûlünde gerekdür ki ber-mûcib-i buyuruldu amel ve hareket eylesesüz deydü. Fî 6 N sene [12]66” (Açikel, 2004, s.188).

Buyuruldunun yazılmasına sebep olan mesele kaydedildikten sonra konu hakkındaki emir kısmına geçilmektedir. Emir kısmına genellikle imdi kelimesi ile geçiş yapılır ve yerine getirilmesi gereken emir kaydedilir. Daha sonra *eyleyesin/eyleyesiz deyu buyuruldu* ya da sadece *deyu buyuruldu* ifadesi ile emir bölümü sonlandırılmaktadır. Bazı buyuruldulara bu ifadeler daha kısa tutularak sadece *deyu* kelimesi ile bitirilmektedir (Kütükoğlu, 1992, s.479). XVII. yüzyıla ait buyuruldu türü belgeler daha önce yazılan beylerbeyi mektuplarının aksine emir rüknünün sonunda genelde buyuruldu kelimesini ihtiva etmektedir (Kütükoğlu, 1994, s.200). Örneğin beylerbeyi mektubundan buyurulduya geçiş sürecinde kaydedildiğini tespit ettiğimiz 1041/1631 tarihli belgede buyuruldu kelimesi geçmezken 1066/1655 tarihinde Ankara Sancakbeyi Ömer Paşa'nın şehir subaşısına yazdığı buyurulduda bu ifade "salb eyleyesin deyu buyuruldu" şeklinde açık bir ifade ile kaydedilmiştir. Ayrıca yukarıda verdiğimiz buyuruldu örneklerinden 1736 senesinde Sivas Valisi Yakup Paşa'nın yazdığı buyurulduda bu ifade "müceb-i buyuruldu ile amel idüp" ifadesi ile, 1782 senesinde Anadolu beylerbeyi Abdi Paşa'nın Kütahya kadısına yazdığı buyurulduda "işbu buyuruldu tahrir ve ısdâr ve irsâl olunmuşdur", 1226/1850 tarihinde Sivas eyalet divanından yazılan buyurulduda ise "işbu buyuruldu tahrir ve irsâl olunmuşdur" şeklinde kaydedilmiştir.

Buyuruldulara tarih Osmanlı diplomatiğinde bilinen şekli ile kaydedilmiştir. Tarihin gün ve yılı rakamla yazılmış, yıl yazılmadan önce seneyi ifade eden bir çizgi/ibare konmuştur. Ayların adı ise bazı buyuruldulara tam olarak yazılırken bazılarında ise kısaltma rumuzlarla ifade edilmiştir.

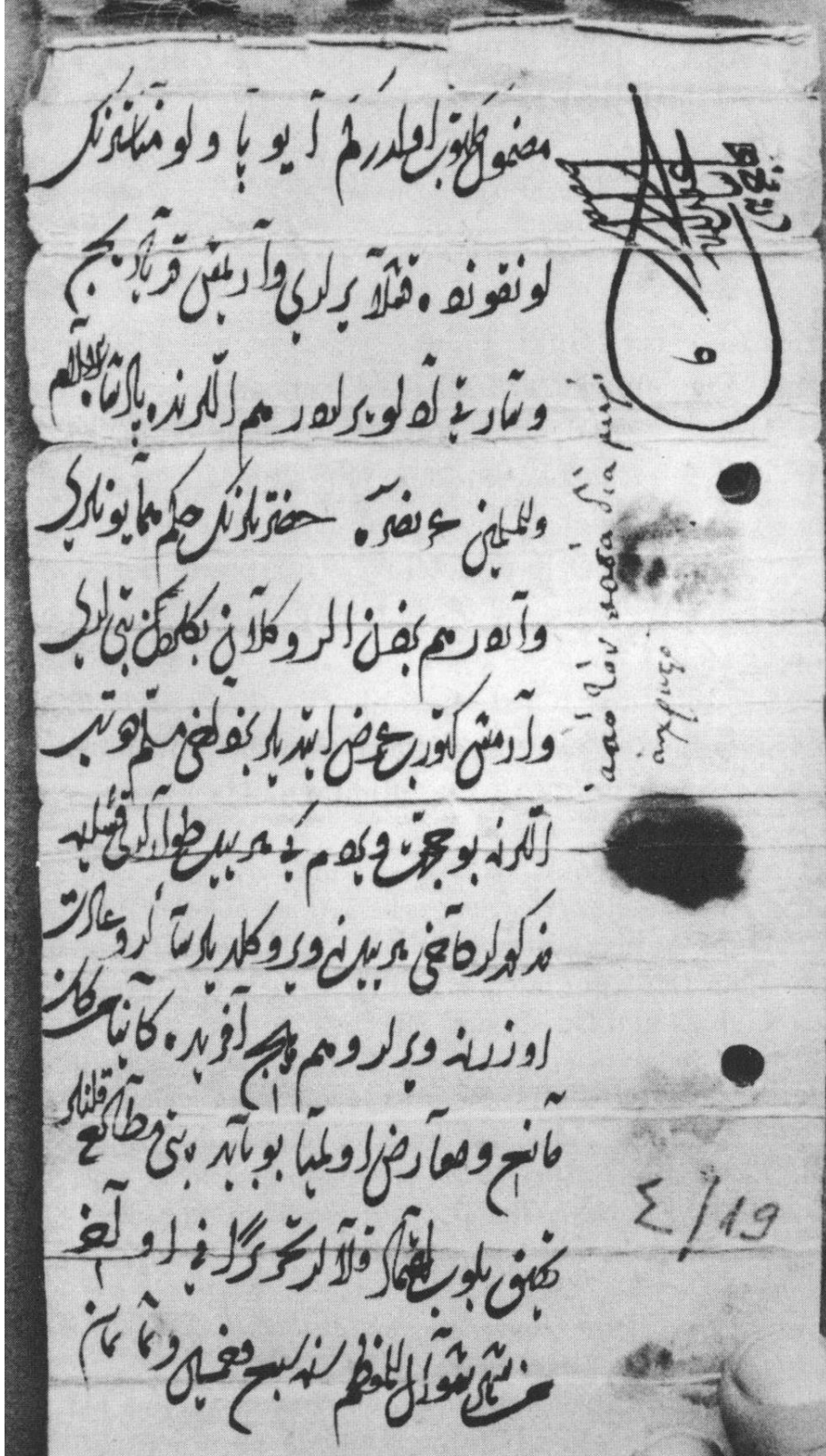
Merkezden yazılan buyurulduların başında belgenin doğruluğunu ve sıhhatini belirtmek amacı ile *sahh* kaydı bulunmaktaydı. Ancak bu durum sadrazam buyuruldularına mahsus bir uygulama idi. Taşrada yazılan beylerbeyi buyuruldulara ise *sahh* yerine belgenin üzerine mühür basıldığı veya buyuruldunun altına pençe çekildiği veyahutta her ikisinin de birlikte uygulandığı görülmektedir (Kütükoğlu, 1994, s.201). Özellikle arz/arzihal gibi işlem görmüş evrakın üzerine buyuruldu yazıldığında buyuruldu metni kağıdın üst tarafında yazılır, metnin altına buyuruldu işareti konur, mühür ise metnin üzerine basılırdı. Tanzimat'tan sonra ise bu uygulama da değişmiş buyuruldu metni işlem gören evrakın altına yazılmaya başlanmıştır (Uzunçarşılı, 1995, s.292).

Beylerbeyi buyuruldularında gönderilen yeri belirten bir mahall-i tahrir kaydı da bulunmakta idi (Kütükoğlu, 1994, s.200). Ancak tespit edebildiğimiz buyurulduların hepsinde bu rükne rast gelinmemiştir. Mahall-i tahrir kaydında genellik "be-makâm-ı Kostantiniyye" "Be yurd-ı Bursa" gibi standart ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.

SONUÇ

Osmanlı bürokrasisinde belge tanzim etme yetkisine sahip olan az sayıdaki bürokratlardan olan beylerbeyilerin, XV ve XVI. yüzyıllarda yazdıkları belgeleri padişah hükmüne benzer diplomatik özelliklerde tanzim ettikleri bilinmekte idi. Bu dönemde yazılan emirler beyberbeyi mektubu olarak isimlendirilmiştir. XVII. yüzyıldan itibaren ise beylerbeyilerin yazdıkları emirler diplomatik özellikler bakımından buyuruldu formunda yazılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada beylerbeyi mektuplarından beylerbeyi buyuruldusuna geçiş süreci incelenmiştir. Tespit edilen örnekler göre mektuptan buyurulduya geçiş sürecinin uzun ve tedrici bir mahiyette gerçekleştiği anlaşılmıştır. Zira XVII. yüzyıla ait tespit edilen örnekler bu süreçte her iki belge formunun da aynı zaman dilimi içerisinde yazılmaya devam ettiğini göstermektedir. Çalışmada her iki belge türüne ait örnekler XV-XVIII. yüzyıllardan seçilerek değerlendirilmiş ve diplomatik özellikleri incelenmiştir.

Ek-2

Ek-2: Şahin Paşa'nın 857/1453 tarihli mektubu (Skopje, 1986, s.67).

Ek-3

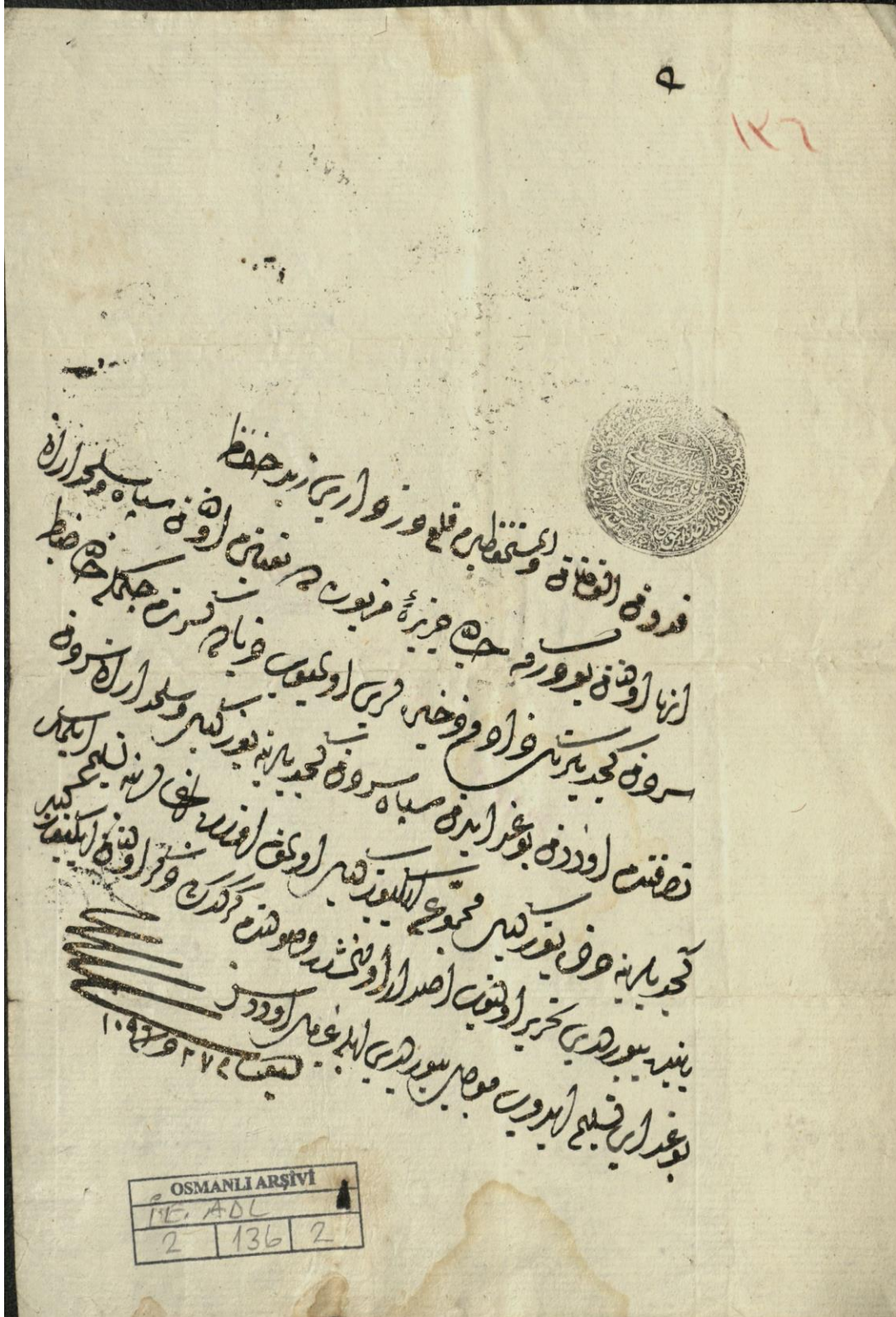
TSMA-E 745/32

تذکره
بانشلی
مخبر الامام جبرئیل اعلیٰ فی سبغی اللای بکی و سوبشباری و جوری بانشلی
زین قدیم و سبای بیاری و جاوشاری و بابا بانشلی و لهبر ارادلی
ارباب تیمار محمد کمال سبای معام لوللکم سلطان سلاطین زمان
پازشاه سلطان احمد خان اعز الله انصاف حضرتاری و لغیر و انانند
بو قولرینه لانا طوبی بکار بکلین صدق و غنابت لیبوید بار لعدی
کدکد و ری مکتوب سیزلک و اصل لویجاتی بر آن و بر خط توقف لیبوید
للت حرب و اسباب جیشکوز ایانه لجم مرتب و مختار و سفیر لغیر
نوبتلو نوبتسوز و بیو سغای لیبوید کلویج رسالده بزوملا لای لای
و براند کوزی و لای با کوزی بجه بد برات لیبوید برانکه کوزی لیبوید
تیمار لای حلول لولوب آخ و بر لور شیبلا لویبار لیبوید لای لای لای
بشبی کونونه که بنوم تلافات لویلیو بر من اطاعت غنیار عظیم
مسخن اولور لکنه و لری لولوب لوی کونن صلیو لوی لوی لوی لوی لوی
شیبا بلل لری مکتوبه محقق یلوب لغیر قلدر غاندر لویلیا لری
مخبر لای لول فر سردر بسع للالول سنه ثمانه عشت و تسعا
بویوید

TSMA.E.0745

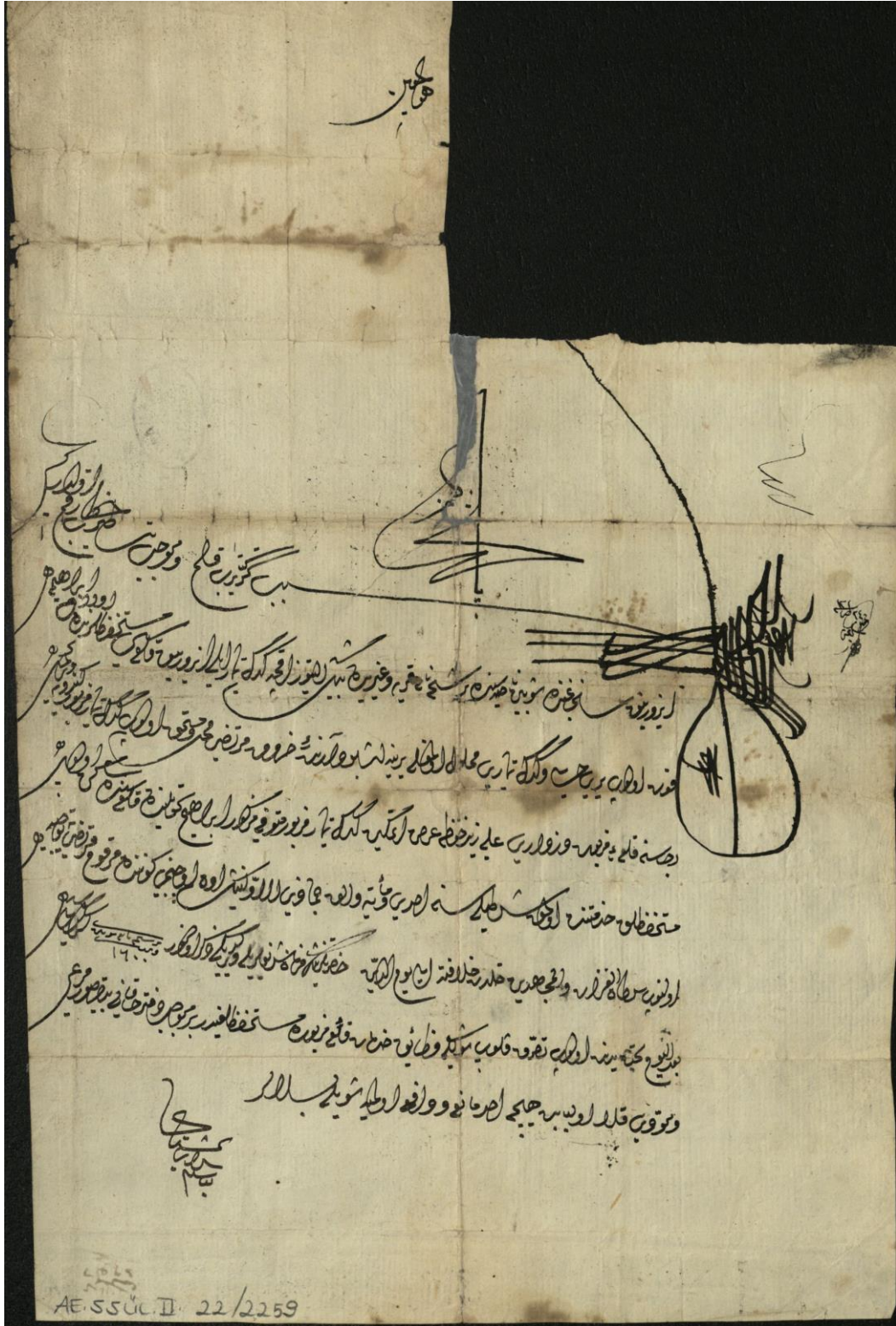
Ek-3: Anadolu Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın 918/1512 tarihli mektubu. (BOA. TSMA.E.0745.32.1.1)

Ek-4

Ek-4: Muhafız Ali Paşa'nın 1096/1684 tarihli buyuruldusu. (BOA. İE. ADL.2.136.2.1)

Ek-5

Ek-5: Bosna valisi Hüseyin Paşa'nın 1101/1689 tarihli buyuruldusu. (BOA., AE.SSÜL.II.22.2259.1)

KAYNAKÇA

- Açıkel, A. (2004). Şer'iyeye Sicillerine Göre Tokat'ta İhtida Hareketleri (1772-18797). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, XI/23, 171-193.
- Alkan, S. (2019). *126 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Karabük.
- Aydın, İ. (2015). *1780-1782 (1195-1197) Tarih ve 4 Numaralı Kütahya Şer'iyeye Sicili*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- BOA. AE.SMMD.IV.; 89/10614
- BOA. AE.SSÜL.II.22.2259.1
- BOA. İE. ADL.2.136.2.1
- BOA. TSMA No: 951/75
- BOA. TSMA. E.592.
- BOA. TSMA.E.0745.32.1.1
- BOA. TSMA.E.0748
- BOA. TSMA.E.0877
- Çakmak, Ş. (1996). *39 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicili h. 1149-1151 (m.1736-1739)*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Gökbilgin, T. (1992). *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik Bilimi*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- İpşirli, M. (1992). *Beylerbeyi*, TDV İslam Ansiklopedisi içinde, (c.6, s.69-74). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Kütükoğlu, M. S. (1992). *Buyruldu*. TDV İslam Ansiklopedisi içinde, (c.6, s.478-480). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Kütükoğlu, M. S. (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı.
- Oral, M.Z. (1954). *Balaban Paşa Buyurultusu*. Fatih ve İstanbul, c.II/7-12, 7-12.
- Skopje, V. V. B. (1986). *Aus Athos-Turcica: Eine Urkunde Şehab Ed-din Şahin Paşa's, Des Wesirs und Statthalters von Rumelien; Aus dem Jahre 1453*, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes (WZKM), 76, 65-72.
- Taş, H. (2006). *XVII. Yüzyılda Ankara*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1995). *Buyruldu*. *Belleten*, V/19, 298-318.